

DISKUSE

JOSEF HRABÁK

Z PROBLÉMŮ STARŠÍ SLOVENSKÉ LITERATURY

Poznámky na okraj díla Ján Mišianik — Jozef Minárik — Milena Michalčová — Andrej Melicherčík, *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. (Vydala Slovenská akadémia vied 1958; str. 320.)

Kolektivní dějiny starší slovenské literatury, které vyšly v Slovenské akademii věd, jsou prvním pokusem svého druhu a je proto pochopitelné, že se v nich najdou jisté mezery po stránce materiálové a některé nepřesnosti. To však je osudem každého podobně zaměřeného díla a v dalších vydáních jistě bude práce postupně doplňována i zpřesňována. Pro hodnocení je proto důležitější než stránka materiálová a faktografická přístup k problematice. Hlavně z tohoto hlediska je třeba si díla všimnout.

*

Uhelným kamenem každé literárněhistorické práce je jednak vymezení látky, jednak periodisace. U starší slovenské literatury obě tyto otázky těsně souvisí a odpověď na ně je tím těžší, že je třeba nejen oddělit starší slovenskou literaturu od nové slovenské literatury, ale také starší slovenskou literaturu od starší literatury české. Pokusím se ukázat, do jaké míry se to autorskému kolektivu podařilo.

Nepochybně snadnější byl úkol stanovit rozhraní mezi starší slovenskou literaturou a novější slovenskou literaturou. Zde je pro celou práci charakteristické to, že období nové literatury nepočínají autoři se vznikem štúrovské spisovné slovenštiny, ale že hledají mezník v nástupu osvícenství (70. až 80. léta 18. století — podobně jako hledáme v této době mezník mezi starší a novou literaturou českou. Starší slovenskou literaturu pojímají tedy autoři jako literaturu od nejstarších dob až po nástup osvícenství. Z hlediska společenského vývoje je to správné, i když se tím odděluje vývoj literatury od vývoje jazyka a tím se do jisté míry zbavuje specifičnosti; čekali bychom, že se nová literatura bude začínat vznikem nové — v podstatě dnešní — slovenštiny, neboť tehdy vzniká sverázná struktura, trvající až dodnes a jako celek živá. Ani toto pojetí by nebylo v rozporu se společenským vývojem, neboť ve čtyřicátých letech minulého století se dokonává přelom od feudalismu ke kapitalismu. Přesto však nelze říci, že by nemělo své odůvodnění i pojetí uskutečněné v Dějinách, neboť autoři záměrně odvrhli starší jen jazykové vymezování slovenské literatury; cestu k svému pojetí si autorský kolektiv urovnal novou definicí slovenské literatury, o které promluvíme v jiné souvislosti níže.

Tím, že se autoři postavili při oddělení starší literatury od literatury nové na platformu společenského vývoje, stanovili si také východisko pro podrobnější periodisaci starší slovenské literatury. Dělí ji na čtyři období: první zahrnuje dobu Velké Moravy, druhé sahá do 15. století, třetí od 15. století do poloviny 17. století, čtvrté zabírá ostatek. Toto dělení je správné, neboť odpovídá společenskému vývoji. Kladně hodnotím i to, že si autoři uvědomili plynulost literárního vývoje, a proto neurčují jako periodisační mezník nějaké pevné datum. Námítky však možná vzbudí označování jednotlivých period termíny převzatými z oblasti umění výtvarného (doba románská a gotická, renesance, barok). Nebezpečí této terminologie je zejména v tom, že vývoj jednotlivých oblastí umění byl sice paralelní, ale nikoli současný, nehledě k tomu, že specifikum vývoje literárního umění může být zavedením této terminologie zasunuto do pozadí. Zvláště u baroka, jehož začátek je v Dějinách časově vymezen polovinou 17. století, bývá časová disparitnost do očí, neboť prvky barokního slohu pozorujeme — a to jak ve výtvarných projevech, tak v projevech literárních — již daleko dříve. Domnívám se proto, že zavádění termínů z oblasti výtvarného umění do literárních dějin není nejvhodnější.

Z hlediska hodnocení Dějin to však není otázka základní, neboť změnou termínu by se nezmenčila celková konstrukce díla. Daleko spornější je problém vymezení pojmu „slovenská literatura“ pro starší dobu. Sám pojem „literatura“ vymezují autoři správně, neboť pojímají do literárního procesu nejen písemnictví, ale důsledně si všímají také ústní tvorby lidové. To je proti starším literárním dějinám nesporný pokrok. Sporným však zůstává vymezení starší slovenské literatury proti starší literatuře české. Právě k tomuto bodu

bých rádl nadhodil několik myšlenek. Nechci a nemohu podat konečné řešení, jde mi o úvahy spíš diskusní povahy.

Proti staršímu pojetí, podle něhož se slovanská literatura vymezovala především jazykově, a tím se stlačovala na poměrně malou časovou rozlohu, definuje pracovní kolektiv slovenskou literaturu v podstatě funkčně. V dějinách se proto zahrnuje do slovenské literatury „všetka slovesná tvorba, pocházející od příslušníků našeho národního celku, vytvořená v jazyku nielen našom, ale aj cudzom, doma alebo za hranicami, prípadne aj cudzími príslušníkmi, ak sa začleňovala do našej národnej kultúry“ (str. 7). Abychom mohli Dějiny zhodnotit, je třeba zamyslet se nad tím, 1. zda je tato definice — která tvoří základní kámen celého díla — správná a 2. zda této definici odpovídá zpracování látky v Dějinách.

1. Je mimo veškerou pochybnost správné to, že autoři neváží národní literaturu na národní jazyk. Dokazuje to i analogie s literaturou českou: kdybychom stáli v dějinách české literatury na stanovisku jazykovém, nemohli bychom do ní počítat např. Kosmovu kroniku, dílo Hasištejnského z Lohkovic nebo většinu díla Dobrovského. Podstatné je to, komu dané dílo sloužilo, a nikoli to, jakým jazykem bylo napsáno. Proto také není rozhodující, zda byl autor příslušník národního celku — to by škrtlo z naší (i slovenské) kultury značnou část tvorby staroslověnské. Na druhé straně je protimluv, jestliže se v definici slovenské literatury mluví o autorech z hlediska příslušnosti k národnímu celku („pocházející od příslušníků našeho národního celku“); postavíme-li se na stanovisko úlohy díla v národní kultuře, pak je tato příslušnost autorů nepodstatná, i když má význam citový. Zase bych uvedl analogii z české literatury: českého čtenáře jistě zajímá, že Gelenius Sušický proslul v cizině, ale přesto je třeba si uvědomit, že jeho dílo není faktem literatury české. Proto bych kladl v citované definici slovenské literatury důraz na její poslední část a upravil ji takto: „všecka slovenská tvorba. — bez ohledu na jazyk, pokud se začleňovala do naší národní kultury“. Taková definice by mohla platit pro každou starší literaturu, tedy i pro literaturu českou.

Je však otázka, jak vymezit slovenskou národní kulturu. Autoři postupovali zhruba tak, že zkoumali kulturu oblasti, ve které dnes sídlí slovenský národ. Z hlediska praktických potřeb slovenského vzdělance, který se chce dozvědět o minulosti kulturního života svého národa, je to postoj správný. Nabízí se však otázka, zda je to postoj správný z hlediska literatury jako zvláštní struktury: z hlediska dnešní literatury je pochopitelné, že se promítá její oblast do minula, je však třeba položit si otázku, zda v minulosti objektivně tvořila literatura obdobnou celistvost, jakou je literatura dnešní.

Pro dnešní literaturu je příznačné to, že je de facto jako celek přístupná každému příslušníku národní pospolitosti. Nechci tím říci, že ji každý příslušník této pospolitosti opravdu zná, ale má možnost kterékoliv její dílo číst, tj. celá literatura je jeho majetkem. Jak tomu však bylo v starších dobách? Otázku zde nemohu probírat v celém rozsahu, a proto se omezím jenom na období vyvrážděného feudalismu a všimnu si poměrů, jak se utvářely v literatuře české. Zde je nepochybné, že literatura byla jako celek včleněna do společnosti podstatně jinak, než je tomu dnes. Texty se šířily dlouho jen poslechem a lze těžko určit, jak veliký měly akční radius. I kdybychom předpokládali, že zasahovaly velmi širokou rozlohu, nesmíme zapominat na to, že konsument neměl tak lehký přístup k literárním dílům, jako je tomu dnes. Z toho by ovšem vyplývalo, že v době vyvrážděného feudalismu netvořila česká literatura strukturu přístupnou všem příslušníkům pospolitosti, tj. že nešlo o strukturu, která by opravdu byla majetkem celé pospolitosti. I kdybychom se postavili jenom na stanovisko feudální třídy, které z největší části literární památky sloužily, nelze takovou strukturu předpokládat, neboť konsumpce byla vázána na příležitostný poslech. Literární život také nebyl zcentralisován. Proto volíme pro středověk (a platí to ještě dlouho po vynalezení knihtisku) kompromisní řešení: na místo faktické přístupnosti dosazujeme potenciálnost. Proto se ptáme, která z děl psaných cizími jazyky mohla sloužit národní pospolitosti (nebo aspoň její vzdělanecké části), a pokud jde o díla psaná jazykem srozumitelným lidu, zahrnujeme je do celku literatury všechna, neboť pro svou jazykovou přístupnost mohla potenciálně sloužit celé národní pospolitosti (resp. té její části, která ji kulturně reprezentovala). Je to řešení do jisté míry analogické s lidovou ústní slovesností: do celku české ústní slovesnosti zahrnujeme i takové útvary, které sotva byly v oběhu na celém území.

Domnívám se, že podobně by se mělo postupovat i při starší literatuře slovenské. Jistě by bylo lákavé zahrnout z textů skládaných jazykem srozumitelným lidu (tedy v starší době česky) do slovenské literatury jen to, co bylo (nebo o čem se dá předpokládat, že bylo) v oběhu na Slovensku, domnívám se však, že by takovéto oddělování starší literatury slovenské od starší literatury české bylo umělé a násilné. Kdybychom totiž prováděli geografické rozručňování důsledně, pak by se nám i celistvost české literatury v starší době

musela drobit. V době, kdy nebylo kulturního centra v dnešním slova smyslu, nebyl ani v českých zemích literární život zcentralisován a nevyvíjel se ve všech zeměpisných oblastech stejně. Jestliže Slováci užívali spisovného jazyka společného s Čechy — ať už to byla staroslověnština nebo později čeština — je třeba pokládat celou starší literaturu za společný majetek prostě proto, že jazykově byl celý její rozsah přístupný i slovenskému konsumentovi. Zvláště v době vyzrálého feudalismu, kdy konsumenty feudální literatury byla dlouho jen tenká vrstva šlechty, je možné, že některá díla vzniklá v české oblasti byla konsumována příležitostně (pro svou jazykovou srozumitelnost) i Slováky. Proto by se neměl dělat předěl mezi starší literaturou českou a slovenskou. Pokud se dělá, je to dáno sice praktickými potřebami a je to nutno respektovat, ale nevyplývá to z objektivních literárně-historických hledisek. Myslím, že zde jsme v situaci obdobné, jako dějepisci literatury francouzské, která přesahuje hranice Francie a zahrnuje do sebe i francouzskou tvorbu v Belgii a ve Švýcarsku. I francouzská literatura tvoří strukturu potenciálně přístupnou ve své celistvosti všem lidem, kteří čtou francouzsky, i když z hlediska praktického je samozřejmé, že se např. Belgičané soustředí na studium oné větve, která slouží bezprostředně belgickému publiku. Z hlediska přístupnosti (a tedy z hlediska celistvosti) však je třeba pokládat francouzsky psanou literaturu ve Francii, Švýcarsku a Belgii za jednu strukturu.

Podobně je tomu i se starší literaturou českou a slovenskou. Jsme proti tomu, aby se vymezovala slovenská literatura jen jazykově. Ale stejnou chybou by bylo, kdyby se — v době, kdy slovenské publikum nedělalo ještě samo rovnítko mezi tvorbou slovenskou a psanou slovensky — omezovala slovenská literatura jenom na tvorbu, která vznikala na Slovensku a sloužila výlučně slovenské oblasti. Tím by se slovenská literatura zbytečně omezovala a zužovala. Zůstává ovšem úkolem zjistit, jak se postupně vytvářela zvláštní struktura literatury sloužící výlučně slovenské oblasti a jak docházelo ke kulturnímu osamostatnění této oblasti. Netroufám si tento proces načrtnout. Pro starší dobu — asi do rozšíření knižtisku — bude sotva řešitelný. Jakýmsi vodítkem mohou být dochované knihovny, ale pokud nemáme záruku, že reflektují skutečný stav starší doby (knižní fondy mohly být doplněny později atp.), neřká nám analýza knihoven mnoho. Více mohou povědět seznamy knih v závětech a inventářích. V každém případě však dlouhá existence češtiny jako spisovného jazyka na Slovensku nemůže být přehlížena. Ještě v obrození se zúčastňují Slováci např. Puchmajerových almanachů, a to by poukazyvalo, že se ještě cítila kulturní pospolitost s českou oblastí.

2. Druhou otázkou je, jak realizoval autorský kolektiv svou zásadu v praxi. Zde vidím jakýsi rozpor v tom, že jsou do Dějin zahrnuti také Slováci rodem, kteří svá díla publikovali v českých zemích a pro kulturní potřeby těchto zemí (Kyrmezer, Tesák Mošovský). Jejich zařazení do dějin je sporné i z hlediska definice slovenské literatury, jak byla podána v Dějinách na str. 7. Zřejmě zde rozhodla praxe: Slovenského čtenáře jistě zajímá, jak se uplatnil slovenský živel v kulturním životě i mimo Slovensko — je to případ obdobný jako v české literatuře zmíněný již Gelenius; do slovenské literatury, jak ji autorský kolektiv definuje, patří však tito autoři stejně málo jako Gelenius do české. Tyto autory (abych už dovedl analogii s českou literaturou do konce) nelze ani klást do stejné roviny jako české emigranty. Emigrantská literatura počítala s českým publikem, a jestliže se autor sžil s publikem jiným, nepočítáme jej už do literatury české; např. Tránovský vplul do literatury slovenské, a pokud se o něm zmiňujeme i v dějinách české literatury, je to jen proto, že vyrostl z českého kulturního prostředí a že dokládá, jak se české kulturní prostředí se slovenským prolínalo.

Ostatně sama česká emigrace pobělohorské doby, která směřovala na Slovensko a zčásti dovedla se slovenským prostředím splynout, jakož i emigrace, která pašovala např. z Halle do Čech tytéž tisky, které byly určeny pro slovenské evangeličky, dosvědčuje dlouhou kulturní pospolitost mezi Čechy a Slováky. Není také bez zajímavosti, že v době pobělohorské protireformace, která se snažila vykořenit z českého povědomí všechny kladné vzpomínky na husitskou minulost, sehrálo právě slovenské prostředí významnou úlohu pro udržení české kulturní pospolitosti. Proto je účelné neoddělovat starší českou literaturu od literatury slovenské ostrým řezem. Pokud se tak děje, je to dáno zřeteli praktickými (které jsou pochopitelné), ale neodpovídá to pojetí literatury jako celistvosti potenciálně přístupné celé pospolitosti, která je schopna ji konsumovat. Lze sice namítnout, že se na Slovensku česky četlo i v nové době a že tedy by se pak vůbec pojem slovenské literatury jaksi rozpíjval. To by však nebyla námitka správná. Jakmile vznikla spisovná slovenština, byla česká kniha pocífována jako kniha patřící jiné literatuře; pokud se spisovná slovenština ještě nevyvinula a čeština se užívalo i pro slovenské kulturní potřeby (i když se v ní uplatňovaly slovákismy), nebylo česky psané dílo a priori (tj. už pro svůj jazyk) pocífováno jako dílo patřící jinému kulturnímu prostředí, jiné literatuře.